

БАДИЙ МАТНДА БАРҚАРОР БИРИКМАЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ
(АБДУЛЛА ҚАХҲОР ҲИКОЯЛАРИ МИСОЛИДА)

Убайдуллаев Алишер Абдусаломович

E-mail: a.ubaydullayev@nuu.uz

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Филология фанлари номзоди, доцент
Тошкент, Ўзбекистон.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11393445>

Аннотация. Мақолада Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида барқарор бирикмаларнинг қўлланилиши, адибнинг бадий маҳорати ҳақида фикр билдирилган. Шунингдек, ибора, мақол ва ҳикматли сўзларнинг лексик ёки грамматик жиҳатдан ўзгартирилганлиги шоир асарларида ўзига хос ўйноқлик, жозибадорлик, таъсирчанлик каби хусусиятларни таъминлаганлиги, тасвирий маънога ва эмоционал бўёққа эга бўлган барқарор бирикмалардан фойдаланганлиги, айрим ибора ва мақоллар услубий бўёқдорлигининг кучайтирилгани, халқ мақоллари ва иборалари таъсирида шоир томонидан “кашф этилган” ҳикматли сўзларнинг ҳам учраши каби масалалар тадқиқ этилган.

Калим сўзлар: тилнинг эстетик вазифаси, лингвопоэтика, барқарор бирикмалар, иборалар (фразеологизмлар), фразема, мақол ва маталлар, ҳикматли сўзлар (афоризмлар).

THE USE OF STABLE COMPOUNDS IN THE LITERARY TEXT
(IN THE EXAMPLE OF THE STORIES OF ABDULLAH QAHHOR)

Abstract. The article expresses an opinion about the use of stable combinations in the stories of Abdulla Qahhor, and the writer's artistic skills. Also, the lexical or grammatical changes of phrases, proverbs and wise words provide the poet's works with features such as playfulness, attractiveness, impressiveness, the use of stable combinations with figurative meaning and emotional color, the stylistic coloring of some phrases and proverbs is enhanced, under the influence of folk proverbs and expressions such issues as the meeting of wise words "discovered" by the poet are researched.

Key words: aesthetic function of language, linguopoetics, stable combinations, phrases (phraseologisms), phraseology, proverbs and sayings, wise words (aphorisms).

УПОТРЕБЛЕНИЕ УСТОЙЧИВЫХ СОЕДИНЕНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ
ТЕКСТЕ

(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ АБДУЛЛЫ КАХХАРА)

Аннотация. В статье высказывается мнение об использовании устойчивых сочетаний в рассказах Абдуллы Каххора и художественном мастерстве писателя. Также лексические или грамматические изменения словосочетаний, пословиц и мудрых слов придают произведениям поэта такие черты, как игривость, привлекательность, выразительность, использование устойчивых сочетаний с переносным значением и эмоциональной окраской, усиливается стилистическая окраска некоторых фраз и пословиц. , под влиянием народных пословиц и выражений исследуются такие вопросы, как встреча мудрых слов, «открытых» поэтом.

Ключевые слова: эстетическая функция языка, лингвопоэтика, устойчивые сочетания, словосочетания (фразеологизмы), фразеология, пословицы и поговорки, мудрые слова (афоризмы).

Талабаларга таълим ва тарбия бериш соҳасида уларни Ватанга муҳаббат, шу халқ юрт учун жонни фидо қилиш руҳиятини сингдирган ҳолда камол топтириш - бадий адабиётнинг азалий вазифаси бўлиб келган. Зеро, президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек: “Бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала - бу ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаряпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким - ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айни пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуғ зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан”[Мирзиёев Ш.М.] .

Бадий асар тилини онгли равишда таҳлил қилиш маълум бир асар мазмунини, унинг ғоявий моҳиятини, ёзувчининг ижодий маҳорати ва ғоявий йўналишини чуқур ўзлаштириш имконини беради, ёш авлодни ўз билимини амалда мустақил синаб кўриш малакаларини ҳосил қилиб, маънавий дунёқарашини шакллантиради, турмуш ҳақида, кишилар ва инсоний муносабатлар тўғрисида шахсий мушоҳада юритишга имкон яратади.

Бадий асарлар айниқса, мумтоз асарлар тили таҳлил этилар экан, хоҳ мактабда, хоҳ академик лицейда, хоҳ олий ўқув юртида бўлсин, лисоний таҳлилдан ўз ўрнида фойдаланиш катта самара беради. Асосий мақсад ёшларни билимли қилиб тарбиялаш экан, биринчи навбатда муайян асарни у насрий асарми ёки назмий асар бўладими албатта лисоний жиҳатдан таҳлил қилиш талаб этилади.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг маънавий ва моддий оламига ҳурмат билан муносабатда бўлишни тарбиялаш билан бир қаторда ўқувчи бадий дидини, сиёсий қарашларини ўстиришда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бадий адабиёт тили лексикасидаги шу тилнинг образлилигини таъминловчи, эстетик таъсирчанлигини уюштирувчи муҳим воситалардан бири фразеологик бирликлардир. Ўзбек тилшунослигида фразеологик бирликларни ўрганиш профессор Шавкат Раҳматуллаев номи билан боғлиқ.

Олим фразеологик бирликларга шундай таъриф беради: “Биттадан ортиқ лексик негиздан таркиб топган тузилиши жиҳатдан бирикмага, гапга тенг мазмунан сўзга эквивалент яхлитлигича устама кўчма маъно англатувчи луғавий бирикмага ибора (фразеологик бирлик) дейилади”[Раҳматуллаев Ш.1992, 6.]. Фразеологик бирликлар тилшуносликда ифода плани билан мазмун планининг ўзига хос қарама-қаршилиги ва бирлиги асосида юзага келувчи мураккаб ҳодиса бўлгани учун алоҳида ёндашиш ва ўрганишни талаб этади.

Ўзбек фразеологиясининг алоҳида соҳа тарзида шаклланиши асримизнинг 40-50 йилларига тўғри келади. Ўтган давр мобайнида фразеология ўзбек тилшунослигининг нисбатан яхши тадқиқ қилинган соҳаларидан биридир. Ўзбек тили фразеологиясининг маълум қисмини ёзувчиларнинг асарлари тилида учрайдиган фразеологик бирликларнинг

услубий хусусиятларини ўрганишга бағишланган ишлар ташкил қилади. Айниқса, Алишер Навоий, Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Саид Аҳмад, Зулфия, Миртемир, Ойдин, Муқимий, Ҳ.Олимжон асарлари тили фразеологиясининг семантик ва услубий хусусиятларини ўрганишга бағишланган илмий изланишлари муҳим аҳамиятга эга [Йўлдошев Б. 1993; Маматов А. 2000; Йўлдошев М. 2007]. Бу масалада тилшунос олим Э.Бегматовнинг: “Халқ тили фразеологияси, ўзбек фольклори фразеологияси, айниқса, ўзбек диалектал фразеологияси ҳали тадқиқ қилинганча йўқ. Фразеологик бирликлар ўзбек тили луғат составининг таркибий қисми бўлиб, у тил учун бадиий-эстетик тасвир воситаси ҳисобланади” деган фикрлари аҳамиятлидир [Бегматов Э. 1985, 15.].

Биз Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида фразеологизмларнинг қўлланиш хусусиятлари ҳақида айрим фикр-мулоҳазаларни билдирмоқчимиз. Ёзувчи ва публицистлар умумтилдаги мавжуд тайёр иборалардан унумли фойдаланибгина қолмай, ўзлари ҳам шулар замирида янги иборалар яратадилар. Бунда улар умумтил ибораси замиридаги маънонинг янгича талқинини очиш, иборанинг лексик таркибини ўзгартиш унинг семантик-стилистик функцияларини кенгайтириш, иборага янгича мажозий ва образли маънолар киритиш каби усуллардан фойдаланадилар.

Умумтил фразеологик ибораларидан Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Абдулла Қодирий, Ғафур Ғулом ва бошқа кўпгина талантли ёзувчилар ўз асарларида моҳирлик ва ижодкорлик билан фойдаланганлар. Кузатишларимиз Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари матнларида бир қатор фразеологик иборалар, айниқса, халқ мақоллари ва ҳикматли сўзлар кўплаб учрашини кўрсатди. Бадиий ва публитсистик асарларда фразеологизмлар умумхалқ тилида қандай шаклда бўлса, худди шундай ўзгаришсиз шаклда ҳам, баъзан эса айрим ўзгаришларга учраган ҳолда ҳам қўлланади. Бундай ҳолатни ёзувчи ҳикояларида ҳам кузатиш мумкин. Масалан: *Бир қоп сомон, ўн-ўн бешта хода, бир арава қамиш-уй, ҳўкиз топши учун неча замонлар қозонни сувга ташлаб қўйиш керак бўлади (“Ўғри”)* [А.Қаҳҳор ҳикоялари].

Эликбоши ҳўкизни жуда нақд қилиб қўйди-гўё у кўчага чиқса бас-ҳўкиз топилади.

Бу “худо яллақагур” шунчалик қилгандан кейин бир нима бериш лозим-да. Текинга мушук офтобга чиқмайди (“Ўғри”).

Саккизинчи кун Қобил бобо яна аминнинг олдига борди. Аминнинг тена сочи тикка бўлди (“Ўғри”).

- Энди бизга жуда қийин бўлди-да. Пешонам шўр бўлмаса...- деди чол ерга қараб (“Ўғри”).

Ёнида ўтирган кундоши биқинига икки-уч марта туртгандан кейин Унсин бошини кўтариб, бало-қазодай тикилиб турган додхога бир кўз ташлади-ю, яна бошини эгиб, лекин дадил жавоб берди (“Даҳшат”).

“Бу даргоҳни энди елкамнинг чуқури кўрсин”, - дегандай бир ҳаракат билан кескин бурилиб, аравага чиқди, марҳуманинг бош томонига ўтирди (“Даҳшат”).

Абдуганибой унинг сўзини эшитиб кўп афсусланди, қўлидан келса ҳозир унинг хотинини оёққа бостириб беришга тайёр эканини билдирди, кейин сўради.. (“Бемор”).

Акрамжон Мастуранинг биз билан ёзилиб ўтирганга қанчалик хурсанд бўлса, толиқиб қолишидан шунчалик хавотирда экани кўриниб турар эди (“Минг бир жон”).

У тегирмонидан, қишлоғидан **кўнгил узганидан кейин**, Ҳайдар ота бош бўлиб, бир бева хотинга уйлантириб қўйди (“Асрор бобо”).

- Биронтасини кўрсатсангиз, ўласизми? Ҳамманинг **юрагини қон қилдингиз-ку!** – деди (“Асрор бобо”).

Ҳайдар ота сал босармикинман деб:

- Қўй энди, озор берма, **кўнгли яримта**, - деган эди, Асрорқул қайта авж олди (“Асрор бобо”).

-**Ўртоғингиз бошимга битган бало** бўлди. Ёдгордан келган хатларни менга бермайди. Аброрга ҳам кўрсатмайди; хат келмай қўйган бўлса, уни айтмайди (“Асрор бобо”).

Ҳақиқатдан, бундай кечаларда гўристон эсига тушган ҳар қандай одам, айниқса, додхо сингари пайғамбар ёшидан ошиб, кафанлигин сандиққа солиб қўйган киши ўлишдан ҳам кўра гўристонда ётишни ўйлаганида **тилигача совуқ тер чиқарди** (“Даҳшат”).

-**Майли, майли!** – деди Унсин кўзлари жавдираб, - лекин лафзингиздан қайтмайсиз...

Додхонинг дами ичига тушиб кетди (“Даҳшат”).

Ҳожинг аканинг кўзлари ўйнаб кетди (“Минг бир жон”).

... Ажабо, бу одам нега кулаётибди деб афтига қарасам...**ранги бўз бўлиб кетибди.** (“Минг бир жон”) ва бошқа шу каби.

Келтирилган фраземаларнинг баъзилари халқ тилида кенг истеъмолда бўлган бирликлардир. Улардан фойдаланиш Абдулла Қаҳҳор ҳикояларига бадиий таъсирчанлик, лўндалик, қисқалик бағишлаган. Айниқса, ушбу фразеологик бирликларнинг оддий халқ нутқининг луғавий нормаси экани, асар тилини халқ тилига яқинлаштирган, таъсирчанлигини янада оширган. Бундан ташқари, ушбу фраземалар Абдулла Қаҳҳор халқ тилининг луғавий бойликларини яхши билгани, улардан ўринли фойдаланганлигидан далолат беради.

Тилда ҳам ҳар бир унсурнинг ўз вазифаси, маъно доираси, бошқа унсурлар, бирликлар билан боғланиш қонуниятлари мавжуд. Ана шу қонуниятлардан мукамал хабардор бўлган, бадиий диди, сўз сезгиси ва маҳорати юксак ёзувчи бетакрор тасвир, кутилмаган бадиий лавҳалар пайдо қиладики, натижада китобхон адибнинг нафақат ғояси, балки гўзал тилининг асирига айланади. Бунда ижодкор умумхалқ тилидаги бадиий тасвирга зарур бирликларни танлаш, саралаш ва сайқаллаш асосида, лисоний-бадиий-эстетик маънолар ҳал қилувчи восита ҳисобланади. Сўз кўрки бўлган мақол ва маталлардан фойдаланиш ҳар бир қалам аҳлининг сўз бойлигини орттиради, унинг нутқини ўткир ва таъсирчан қилади, унга бадиий жиҳатдан ҳам сайқал беради.

Бадиий адабиётда мақол ва маталлар ёзувчи англамоқчи бўлган маънони образли қилиб ифодалаш учун хизмат қилади. Абдулла Қаҳҳор ҳаётда ҳам, ижодда ҳам сўзни тежаб-тергаб ишлатган, маъно-мазмунига масъулият билан қараган инсон ва ижодкорлардан биридир. Ёзувчи қаерда қандай гапириш, қандай ёзишни мукамал билган ижодкордир. Шунинг учун ҳам адиб асарларига бўлган қизиқиш ҳеч қачон сўнмайди.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида халқ мақолларидан моҳирона фойдаланганини кузатиш мумкин: *Осмон - йироқ, ер - қаттиқ* (113). Ёзувчи томонидан “**Осмон - узоқ, ер - қаттиқ**” мақоли моҳирона ўзгартирилиб, *узоқ сўзи ўрнига унга маънодош бўлган йироқ*

сўзи танланган. Буни қуйидагича изоҳлаш мумкин: “Осмон - узоқ, ер - қаттиқ” мақоли ҳаддан ташқари оғир аҳволга, ноиложлик ҳолатига тушиб қолган кишилар томонидан айтилади.

Унинг “Осмон - йироқ, ер - қаттиқ”, “Осмон - олис, ер - қаттиқ” [Ҳ.Бердиёров, Р.Расулов. 1984,163] каби кўринишлари ҳам мавжуд.

Ўзингда йўқ - оламда йўқ. Бу мақолда киши ўз эҳтиёжлари учун керакли бўлган нарсаларни тайёр қилиб қўйиши, бировдан ҳадеб бир нарсани сўрайвермаслиги, камроқ ва ёмонроқ бўлса ҳам ўзида бор бўлган нарсдан имкон борича фойдаланиши лозимлиги уқтирилади. Мунисхон ва Саидий муносабатлари тасвирида ушбу мақол келтирилган: *Қариндошимда бўлгунча чирогдонимда бўлсин. Бировнинг мис қозонидан ўзингнинг қора қозонинг яхши* (33) сингари мақоллар ҳам юқоридаги маънони ифодалайди.

Абдулла Қаҳҳор асарларида умумхалқ луғат бойлигидан тўла фойдаланиши билан бирга, сўзлашув нутқидаги хилма-хил образли иборалар, ҳикматли сўзлардан ҳам ижодий фойдаланганлигини кузатиш мумкин. Ёзувчи ҳар бир мақол, матал, ҳикматли сўз ёки иборани ишлатар экан, унинг ўша воқеа-ҳодисага мослиги, образ табиатига, дунёқарашига, қилиқларига тўғри келишини ҳисобга олган ҳолда, уларни айнан ва баъзан ўзгартириб, бошқачароқ шаклда беради: “Отнинг ўлими-итнинг байрами”, “Бир балоси бўлмаса, шудгорда қуйруқ на қилур”, “Гўшт суяксиз бўлмайди”, “Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ”, “Кўр ҳассасини бир марта йўқотади”, “Кўндан қуён қочиб қутулмайди”, “Тайёр ошга баковул бўламан десанг, ҳамманинг кўзига хунук кўринадан”, “Меҳмоннинг иззати уч кун”, “Чўп устухон бўлиб кетди” ва б.

Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида учрайдиган кўплаб халқ мақоллари ҳикоя қаҳрамонларининг характери, шунингдек, ҳикоя мазмунининг янада жонлироқ ва кизиқарлироқ чиқишини ҳам таъминлаш учун хизмат қилган. Масалан: **Қуруқ қошиқ оғиз йиртади, аминга қанча пул олиб борса бўлади? Берганга битта ҳам кўп, олганга ўнта ҳам оз; Маълум бўлдики, уни бегим дегунча кишининг бели синар экан; Чолнинг бутун бўғинлари бўшашиб кетди, кейин тутақшиди, аммо гўрда бир нарса дея оладими? “Ўйнашмагин арбоб билан-сени урар ҳар боб билан”** (“Ўзри”). ...чойнак билан қумгонни оёғи остига қўйди, паранжи-чимматини бир чеккага ташлади, ичида: **“Кўпи кетиб ози қолди”,** - деб суюнди (“Даҳшат”). Аллақандай бир хотин келиб толнинг хипчини билан савалади, товуқ сўйиб қонлади...Буларнинг ҳаммаси, албатта, пул билан бўлади. Бундай вақтларда **йўгон чўзилади, ингичка узилади** (“Бемор”).

Ёзувчилар персонажнинг ички дунёсини очиш ва унинг нутқий характеристикасини беришда бадий восита сифатида мақол, матал, ҳикматли сўзлардан ўринли ва ижодий фойдаланибгина қолмай, ўзлари ҳам янгидан-янги ҳикматли сўзлар ижод этишади. Масалан, қуйидаги мисолларда А.Қаҳҳор ижод этган ҳикматли ибораларни кўришимиз мумкин: **Дадам, дам-бадам ичидан хуруж қилиб келаётган йигини ютиб, аямга тасалли берди, тақдири азал, одамнинг умри бир томчи кабобнинг сели.** (“Ўтмишдан эртақлар”). **Ич, жигарим, кўрққансан...Гўристонда кўрққанга гўристоннинг тупроғи даво бўлади. Унсин пиёладаги лойқа сувни дарров ичди, хийла энгил тортгандай бўлди** (“Даҳшат”).

Кампир беморнинг тўзиган сочларини тузатди, у ёқ-бу ёгини силади, сўнгра...ўтириб йиғлади. - **Беғуноҳ гўдакнинг саҳарда қилган дуоси ижобат бўлади, уйғотинг қизингизни!** – деди (“Бемор”).

Сестра югуриб кирди. Мирраҳимов соғлигини, кайфини сўради, кейин **дардни бардош енгади**, бу хусусда Мастура Алиевадан ибрат олиш керак, деган мазмунда шама қилди (“Минг бир жон”).

Каттакон деразанинг чап томонидаги каравотдан заиф, йўқ, заиф эмас, майин товуш эшитилди:

- Келинлар... Раҳмат! **Одамга одам қувват бўлади**, минг раҳмат! Акрамжон, курси қўйиб беринг... (“Минг бир жон”) ва бошқа шу каби.

Абдулла Қаҳҳор томонидан яратилган ҳикматли сўзларни (афоризмларни) қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

1. Ватан ва ватанпарварлик ҳақида: Уйингни ўзри босса, ўглингни сандиққа солиб қўйиб, қўшинингни чақирмайсан; Халқнинг қалбига узоқдан қўл солиб бўлмайди, қўл солиш учун унинг олдига бориш керак; Юртни обод қиламан деган киши ўзи обод бўлади; Юртдан чиқиш тириклай гўрга кириш деган сўз; Ўзбек деҳқони ўз қўлига олган тупроғимиз ҳақиқатан олтин тупроқ бўлиб қолди.

2. Инсон қадр-қиммати ҳақида: Инсон ҳамма ерда улуг... унинг улуглиги қўлидан келган ишларда, яратувчанлигида кўриниб туради; Одам боласининг ўлим кутишига, яъни дунёдан умид узишига ишонмайман; Одамнинг ёмони бўлмайди. Биров тош, биров гул, ўз жойида иккови ҳам яхши; Шундай одамлар ҳам бўладикки, тугилганда ҳеч ким севинмаган бўлса ҳам, ўлганда бутун юрт аза тутуди.

3. Меҳнат, илм-фан ва ҳунар ҳақида: Дунёдаги ҳар бир катта-кичик касбнинг фазилатларини айтиб ўтиш учунгина ҳам биттадан роман яратса бўлади; Одам интиладиган чўққи тоғ чўққиси сингари, булутлар орасида эмас, ерда бўлади; Пахта оқ, уни оқ кўнгил кишилар етиштиради; Танингда филнинг кучи, чумолининг гайрати бўлсин; Тинмай қоққан эшик очилади. Ғойибдан қандайдир бир илоҳий куч кутиб яшаиш – сувга суянгандай гап; Юрагида кўри бор одамнинг қўллари ҳам иссиқ бўлади; Қийинчилик ақлнинг чархи-ю, гайратнинг қайроғи бўлар экан; Ҳунарли одам ҳеч қачон оч қолмайди.

4. Ҳалоллик ва тамағирлик ҳақида: Амалдорни мақтаган одам бориб уни қулоғига мақтайди. Кўпчилик ўртасида мақтайди. Бу ўша амалдорга обрў келтиради ва у обрўни майдалаб пул қилади; Бошига иш тушган одамни ишилиш – ўликнинг кафанини ечиб олишдай гап; Журнал, газета ёзувчилар ижодини музайян қилиб, китобхонлар олдига ёзиладиган дастурхон. Бас, шундай экан, бу дастурхон ҳалол ва пок бўлмоғи керак; Фойдаси нақд бўлмаган ҳақ сўздан кўра фойдаси нақд ноҳақ сўз қулоққа тезроқ киради; Ҳалол одамнинг яхши ниятини барбод қилиш, уни ҳаром йўлга, ҳалокат чоғи ёқасига боҳлашдан оғирроқ жиноят йўқ.

5. Одоб ва ахлоқ ҳақида: Биз одоб учун кураш олиб борар эканмиз, бу йўлда кўрадиган чораларимиз, жорий қиладиган тадбирларимиз биринчи навбатда улуг посбонимиз бўлмиш уятни душман ҳамласидан мудофаа қилишига қаратилиши зарур; Биз кўпинча “ёшларимизнинг тарбияси бузилаётибди”, - деймиз, ҳолбуки бузуқ тарбия осмондан тушаётгани йўқ; ўтмиш қолдиги маълум шарт-шароит бўлмаса давом

этомлайди; Эҳтиётдан ёпиб қўйилган эшик минг балони даф қилади; Ярамас одам сувнинг бетидаги ёгдай ажралиб турадиган бир ҳолатни вужудга келтиришимиз зарур.

6. Рост ва ёлгон ҳақида: Адабиётда ёлгоннинг катта-кичиги йўқ. Ҳаммаси ҳам барабар зарардир; Бир мартаба ёлгон ишлатган одамнинг иккинчи мартаба ёлгон ишлатмаслигига ким кафолат бера олади – ҳеч ким! Кўп сўз ёлгоннинг юзини пардозлаш учун керак. Ҳақиқат шундай жононки, пардоз унинг ҳуснини бузади; Рост гап ўла-ўлгунча эсдан чиқмайди, ёлгон гапчи, дарров унутилади-қолади; Энг яхши ҳийла – тўғрилиқ; Ҳақиқат қанчалик кўп қаршилиққа учраса, кишиларнинг қалбидан шунча чуқурроқ ўрин олади.

7. Бахт, меҳр-оқибат ҳақида: Бахтни бировларнинг остонасидан қидиришининг ўзи бахтсизликнинг боши; Дунёга келган одам аввал боши одам экиши керак экан; Одам ҳаётда из қолдириб олганига кирса, ёшликдаги кайфият, зайрат турверар экан; Уй-жой бахт бўлса, иссиқ оғилда кави қайтариб ётган сизгирдан бахтлироқ жонвор бўлмас эди; Умрдан бошқа ҳамма нарса қисқа бўлгани яхши. Умр сал узун бўлса зарари йўқ; Одамзод ҳасад қилмаслиги керак. Ҳавас қилиши керак. Ҳавас қилган одам муродига етади.

Тилда ҳар бир унсурнинг ўз вазифаси, маъно доираси, бошқа унсурлар, бирликлар билан боғланиш қонуниятлари мавжуд. Бунда ёзувчи умумхалқ тилидаги бадиий тасвирга зарур бирликларни танлаш, саралаш ва сайқаллаш асосида, янги лисоний-бадиий-эстетик маънолар ҳал қилуви восита ҳисобланади. Бугунги кун ёшларини ўқитиш ва уларга таълим-тарбия беришда ғоявий, ахлоқий, маънавий-маърифий, нафосат таъсир кучини ўзида мужассамлаштирган бадиий асарга хос тасвирий воситалар, ўзига хос хусусиятлар ўқувчига тушунарли бўлган тақдирдагина унинг тарбиявий аҳамияти, таъсир кучи тўлиқ намоён бўлади. Бунинг учун эса бадиий асар тилини лисоний таҳлил қилмасдан туриб, кўзланган мақсадга эришиш қийин. Шу маънода бадиий асарлар тилини таҳлил қилиш ҳам назарий, ҳам амалий аҳамият касб этиб, у ўзбек тили ва адабиёти фанларини ўқитишда муҳим ва ажралмас тармоқ бўлиши лозим. Чунки бадиий адабиётни ва адабий тилни ўрганиш бири билан узвий боғлиқ бўлиб, адабиётнинг биринчи унсури бўлган тилни таҳлил қилмасдан туриб, асарнинг ғоявий бойлиги ва бадиий -эстетик қийматини белгилаш қийин бўлади.

Абдулла Қаҳҳор бошқа ижодкорлар каби, асарларида фразеологик иборалар, мақоллар ва ҳикматли сўзлардан унумли фойдаланган. Ушбу барқарор бирикмаларни ишлатиш маҳорати ўзига хос услубият талаби билан ижодий тарзда қўлланган.

Ибораларнинг лексик ёки грамматик жиҳатдан ўзгартирилганлиги эса ҳикоялар тилида ўйноқлик, таъсирчанлик каби хусусиятларни таъминлаган. Адиб ижодида тасвирий маънога ва эмоционал бўёққа эга бўлган мақоллар ва ҳикматли сўзларни ўз ўрнида ишлатган ҳамда улардан унумли фойдаланган, шу билан бирга, баъзи мақол ва ҳикматли сўзларнинг маъноси бойитилиб, айрим ҳикматли сўзларнинг маъно бўёқдорлиги кучайтирилган. Шунингдек, халқ мақоллари ва ҳикматли сўзлари таъсирида ёзувчи томонидан “кашф этилган” ҳикматли сўзлар ҳам кўп учрайди. Абдулла Қаҳҳор томонидан яратилган ҳикматли сўз ва бундай барқарор бирликлар асарнинг таъсирчанлиги, оҳангдорлиги ҳамда бадиий ва эстетик жиҳатдан салмоқдорлигининг ошишини таъминлаган. Ёзувчи ҳар бир мақол, матал, ҳикматли сўз ёки ибора ва айрим сўзни ишлатар

экан, унинг ўша воқеа-ҳодисага мослиги, ҳикоя қаҳрамонларининг характери, шунингдек, ҳикоя мазмунининг янада жонлироқ ва қизиқарлироқ чиқишини ҳам таъминлаш учун хизмат қилганлигини кузатиш мумкин. Хуллас, Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида қўлланган ибора, мақол ва афоризмлар ёзувчининг ўзига хос беназир маҳоратини ва ўзига хос услубини белгилайди. Улар ижодкор асарларининг ўзига хос лисоний воситаларига айланган. Фразема ва мақолларни шаклан қайта ишлаб қўллашида, айниқса, ёзувчи ижод қилган баъзи гапларнинг, бирикмаларнинг мақолларга хос хусусият касб этгани адибнинг халқ тилини қанчалик яхши билганини, ўз асарлари тилини халққа яқин қилиш мақсадини кўзлаганини ифодалайди.

REFERENCES

- 1 Мирзиёев Ш. “Ижгимой барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш - давр талаби” мавзuidaги анжуманда сўзлаган нутқидан. <http://uza.uz/oz/politics/shavkat-mirzivaev> 15 июнь.
- 2 Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати.-Т., 1992.-Б.6.
- 3 Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал - услубий хусусиятлари: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. –Тошкент, 1993.
- 4 Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. –Тошкент, 2000.
- 5 Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили. –Т., Фан, 2007.
- 6 Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари.-Т.: Фан, 1985.-Б. 15.
- 7 Ҳ.Бердиёров, Р.Расулов. Ўзбек тилининг паремиологик луғати.-Т., Ўқитувчи, 1984.-Б.163.
- 8 Ўзбек халқ мақоллари. –Тошкент: Шарқ, 2005.
- 9 Абдулла Қаҳҳор. Танланган асарлар. –Т., Ғ.Ғулом нашриёти, 2007.
- 10 Абдулла Қаҳҳор ҳикматлари. –Т., Ўзбекистон. 1990.